

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Уляна Миколаївна ОЛІЙНИК,
аспірант Хмельницького університету управління та права,
uljanka2009@ukr.net

УДК 342.727:342.731

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ДУМКИ, СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ

Проаналізовані основні стандарти права на свободу думки, совісті та релігії, в тому числі й філософські, у їх тлумаченні Європейським судом з прав людини. Звертається увага на підстави, за наявності яких дозволяється обмежувати право на свободу думки, совісті та релігії. Наголошується на сферах обмеження цього права, а саме на сфері освіти, політичної діяльності та міжнародних зв'язків. Проведено комплексний аналіз філософсько-правової парадигми права на свободу думки, оскільки саме воно не має механізму реалізації. Зроблено висновок про необхідність розробки системи забезпечення та гарантування свободи думки, оскільки всі інші права без нього є фікцією. Крім того, зроблено роз'яснення, яким саме має бути механізм гарантування права на свободу думки. Ставиться наголос на те, що регламентація обмежень права на свободу думки, совісті та релігії є важливою, оскільки потрібним є законодавче встановлення визначення меж між використанням права та зловживанням ним. Однак вирішальну роль при становленні таких обмежень відіграє сама людина, тому важливе місце повинно займати питання реальності таких обмежень для конкретної особи, враховуючи ступінь її правової свідомості та правової культури.

Ключові слова: свобода думки, совісті та релігії, Європейський суд з прав людини, філософсько-правова парадигма, обмеження, межі права, механізм реалізації.

Право на свободу думки, совісті та релігії постає основою розвитку кожного демократичного суспільства, невід'ємною складовою конституційних прав людини, досить важливою передумовою незалежності, правової держави, демократії.

Доцільно звернути увагу на те, що теперішня парадигма цього поняття відображає тривалий розвиток, розуміння та розкриття не лише його смислового наповнення, а й практики реалізації постулатів у суспільному житті. Варто наголосити, що воно не є незалежним та самодостатнім, так як постає перед нами як наслідок дії багатьох чинників об'єктивного й суб'єктивного характеру, має темпоральні межі, неоднозначну практику його застосування, підлягає повному переосмисленню, вдосконаленню, деталізації та роз'ясненню.

Рівень встановлення, здійснення та захисту прав людини кожною державою відображає ступінь розвитку країни в цілому, її соціальну роль та демократичну спрямованість, гуманістичне ставлення до найвищої на сьогодні соціальної цінності — людини. Саме тому обмеження вказаного права завжди зосереджує на собі увагу суспільства. Це питання має досить важливе значення також через те, що Україна, як і будь-яка суверенна, незалежна, соціальна та правова держава стала на шлях вступу до Європейського Союзу, для котрого захист вищезазначеного права є першочерговим завданням.

Різноманітні аспекти проблеми, яка стосується обмеження права на свободу думки, совісті та релігії, аналізували такі філософи, як: Ш. Монтеск'є, Р. Декарт, М. Хайдегер, А. Уайтхед, М. Бердяєв, Б. Кістяківський, Я. Саленко та ін. Проте комплексне філософсько-правове трактування проблем обмеження цього висвітлене не повною мірою, а це неабияк актуалізує задекларовану проблематику.

Метою статті є здійснення комплексного філософсько-правового аналізу підстав та обґрунтування доцільності випадків обмеження права на свободу думки, совісті та релігії.

Історичний досвід показує, що у другій половині ХХ ст. всі питання, в яких наголошувалося на захисті прав і свобод людини, виявлялися однією з центральних проблем серед тих, увага яким приділялася в міжнародних конвенціях і угодах. Процес звільнення особистості від нав'язування будь-яких поглядів і норм поведінки сам по собі позитивний, оскільки примус у питаннях духовної сфери життя в кінцевому рахунку завжди виявляється згубним. Однак свобода, включаючи свободу думки, совісті, релігії, може бути використана людиною на шкоду не лише собі, а й будь-якому цивілізованому суспільству. Свобода думки та совісті, яка надається носіям релігійних або псевдорелігійних переконань, які своєю діяльністю завдають зло оточуючим, обертається порушенням законних прав та інтересів потерпілих від них і громадського порядку в цілому.

Стаття 9 Конвенції про захист прав і основних свобод людини забезпечує кожному право безперешкодно сповідувати релігію. У цьому контексті доцільно розглянути рішення Європейського суду з прав людини по справі *Коккінакіс проти Греції* від 25 травня 1993 р., в

якому робився акцент на те, що право на свободу думки, совісті та релігії є не лише одним з основних прав людини, що належать їй від народження, а й важливою основою демократичного суспільства, в цьому сенсі саме в її тринадцятому релігійному вимірі полягає її життєво необхідний елемент самоідентифікації віруючих і їх уява про життя [1].

Особа, яка відкрито виражає свої релігійні погляди, незалежно до якої релігійної спільноти вона належить, зовсім не означає, що її дії залишаться поза критикою. У цьому разі потрібно бути толерантним і проявити здатність сприйняти, змиритися з тим, що оточуючі заперечують твої релігійні переконання і навіть поширюють вчення, що є де в чому не лише протилежними до твоєї віри, є ворожими їй. Проте за таку критику можна притягнути за собою державу до відповідальності, оскільки та не забезпечує безперешкодного користування правом на свободу думки, совісті та релігії, що гарантується значним масивом міжнародного та національного законодавства.

Вищезазначене рішення схвалює правомірність держави вживати необхідні заходи щодо усунення певних форм поведінки, які ведуть до розповсюдження інформації та ідей, котрі є несумісними зі свободою думки, совісті, релігії інших людей. Філософи неодноразово стверджували, що абсолютна свобода практично недосяжна. Наприклад, І. Кант говорив, що свобода кожного повинна бути сумісною зі свободою інших, а відомий філософ А. Н. Уайтхед наголошував на необхідності створити доктрину, яка була б здатна поєднати свободу і примус у суспільстві [2, с. 402].

Дійсно, право на свободу думки, совісті та релігії окремої людини тісно пов'язане зі свободою суспільства. Ще Шарль Монтеск'є у праці «О свободі» висловив думку, що свобода передбачає право людини робити все, що дозволено законом. Коли б людина робила те, що заборонено законом, вона була б такою, що не має свободи, тому що те ж саме могли б робити інші люди, а це обмежувало б свободу кожної людини [3, с. 73].

Аналізуючи філософсько-правовий вимір права на свободу совісті, слід вказати, що, по-перше, ні совість, ні духовна свобода не підпадають під вплив будь-яких зовнішніх чинників. Внутрішня природа будь-якої людини є не просто автономною, а й недоторканною, це своєрідна специфічна сфера її приватної власності. Єдиним господарем тут є сам індивід, зокрема його совість. З цього приводу російський філософ Микола Бердяєв відмітив: «Свобода моєї совісті є абсолютний догмат, і тут я не допускаю суперечок, жодних домовленостей, тут можлива тільки відчайдушна боротьба» [4].

Звичайно, держава може певним чином регламентувати право на свободу совісті шляхом звуження або ж розширення його сфери, горизонту. Але вона не має права наділити індивіда свободою совісті або забрати, оскільки ніхто із суб'єктів не має впливу над внутрішніми думками своїх громадян, і не може заборонити їм мислити так, як вони того бажають. По-друге, нормативними документами можна позбавити

або обмежити право людини на свободу слова, проте внутрішній імператив думок будь-якої людини не підвладні будь-якому впливу зовні. Свобода совісті, а в цьому контексті й свобода думки, є невідчужуваним правом будь-якої особи.

Можна виділити певні сфери обмеження права на свободу совісті та релігії, а саме:

— *сфера політичної діяльності*. Як приклад є заборона висувати кандидатів на посади до органів державної влади;

— *сфера міжнародних зв'язків*. Сюди можна віднести право іноземців на релігійні віровчення, тільки в тих релігійних організаціях, на запрошення яких прибули в країну за умови погодження з органами державної влади;

— *сфера освіти*. Прикладом є заборона практикувати релігію в школі та здійснювати різні релігійні обряди.

На жаль, досі немає комплексного філософсько-правового дослідження права на свободу думки, совісті та релігії. Сучасному досліднику треба розуміти, що саме становить каталог стандартів цього права та як вони тлумачаться Європейським судом з прав людини. Тут досить влучно згадати рішення *С.А.С. проти Франції*, у котрому проаналізовані основні його філософські стандарти.

По-перше, в § 124 рішення Суд наголошував, що свобода думки, совісті та релігії «є найважливішою підвалиною «демократичного суспільства» у значенні Конвенції». Гарантування, забезпечення та захист прав людини, плюралізм і пропорційність втручання держави у права людини, соціальна необхідність є основними характерними рисами демократичного суспільства [1].

По-друге, в § 124 рішення *С.А.С. проти Франції* Суд наголошує, що свобода думки, совісті та релігії «у своєму релігійному вимірі є одним з найважливіших життєвих елементів, з якого формується особистість віруючих та їх уявлення про життя». Дійсно, як свідчить аналіз практики Суду, на лише історичні чи універсальні релігії, такі як християнство, іудаїзм або іслам, захищаються Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Під захист також беруться пацифізм, комунізм, атеїзм, агностицизм, скептицизм, байдужість тощо [5, с. 150].

По-третє, в § 124 рішення *С.А.С. проти Франції* Суд вказав, що до складу права на свободу думки, совісті та релігії входить не лише здатність мати власні релігійні або філософські переконання, але й їх зовнішній прояв. «Це право має наслідок, яким є свобода мати або не мати релігійних вірувань, а також свобода практикувати або не практикувати релігію» [6].

По-четверте, в § 125 Суд зосереджується на формах і видах сповідання. «Це право, — наголошує Суд, — припускає свободу сповідувати власну релігію одноосібно та приватно, або у спільноті з іншими, публічно та у колі тих, з ким особа поділяє віру».

По-п'яте, наголошується на необхідності впровадження певних обмежень права на свободу сповідувати релігію для того, щоб держава

мала змогу гарантувати інші права та свободи особи. Тобто, на відміну від свободи думки, совісті та релігії, свобода сповідувати релігію чи переконання не є абсолютною, оскільки тут можуть виникати гострі суперечки. Так, держава не може перестати гарантувати права та свободи, оскільки тоді вона не матиме демократичного характеру, але водночас держава може їх певним чином обмежувати.

По-шосте, держава все ж таки має широкі повноваження щодо встановлення пропорційних і необхідних обмежень до свободи віросповідання — зазначає Суд у §§ 129–130 рішення *С.А.С. проти Франції*. Саме держава відіграє головну роль у цьому питанні, реалізуючи зобов'язання за ст. 1 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантувати кожній особі, яка перебуває під її юрисдикцією, певні права та свободи. Суд має тут лише допоміжну функцію. Така позиція Суду пояснюється тим, що саме національна влада, а не міжнародні судові інстанції, найкраще розуміються на локальних обставинах і потребах. Це стосуються і випадків, коли йдеться про відносини держави та релігії. «У Європі неможливо зустріти однорідне уявлення про важливість релігії в суспільстві, а значення чи вплив публічного прояву релігійних переконань буде відрізнятися за часом та контекстом. Як результат, правила в цій сфері у різних країнах будуть відрізнятися залежно від національних традицій та вимог, які визначаються необхідністю захисту прав і свобод інших та підтримки громадського порядку. Відповідно вибір масштабу та форм таких правил неминуче залишається на розсуд держави, оскільки залежить від конкретного внутрішнього контексту» [7].

Варто згадати українського філософа-правника Б. Кістяківського, який ще в 1906 році в журналі «Вопросы философии и психологии» надрукував статтю, у якій звернув увагу на те, що в кожній правовій державі мають бути встановлені межі для державної влади, за які вона не має права виходити, оскільки є певна сфера самовизначення особистості, в яку нікому не дозволено втручатися [8, с. 144].

Філософ-неокантіанець наголошував на недоторканності усієї сфери думок, переконань і вірувань. У цьому контексті доцільно розглянути право на свободу думки, філософсько-правова характеристика якого на сьогодні, на жаль, не здійснювалась взагалі ніким, що є непоправною прогалиною в нашому законодавстві, оскільки саме це право забезпечує індивідуалізацію особистості. Здійснюючи його філософсько-правовий аналіз, варто зауважити, що саме це право не має механізму реалізації. Досліджуючи його, звично проскакують перші слова: право людини на свободу думки. Далі зазначається право на свободу совісті, і в основному зупиняються на свободі віровизнання — релігійних свободах.

Звісно, свобода думки, юридично забезпечена загалом бути не може, оскільки остання юридично не регламентується. Кожен індивід практично має можливість думати те, що хоче або на що здатний, і ніхто не може поскаржитися на те, що йому заважають, обмежують можливості свободи думки. Всі права, які проголошені у Загальній декларації прав людини, мають свій чітко визначений механізм

реалізації, а також певні структури, котрі забезпечують реалізацію цього права. Щодо права на свободу думки, то такої спеціалізованої системи, яка б була призначена його забезпечувати і здійснювати контроль за реалізацією, не існує. Потрібно зауважити, що така ситуація аж ніяк не є свободою, так як досить часто виникають можливості маніпуляції чужими думками. Так, пряма законодавча регламентація думок є неприйнятною, але система забезпечення та гарантування цього права має бути розробленою, оскільки всі інші права без права на свободу думки є фікцією.

Багато правознавців-філософів вважає, що оскільки свобода думки — це природний та людський розум, то правового закріплення це право не потребує. Але, як свідчить історія розвитку людського суспільства, в тоталітарних і авторитарних умовах мало місце обмеження і навіть придушення цього найбільш важливого природного права людини, а тому в конституціях всіх демократичних країн необхідно не тільки чітко стверджувати, а й гарантувати цю свободу поряд зі свободою слова, совісті та релігії.

Звісно, жодними нормативно-правовими актами не можна дозволити чи заборонити думку, врегулювати процес появи, зміни або ж зникнення думок в індивідуальній свідомості; мислення кожної людини взагалі перебуває поза межами юридичного впливу, якому підвладні лише її фізичні дії, її вчинки. Думка, яка вже виражена назовні, здатна зачіпати інтереси інших учасників суспільного життя, тобто набувати соціального значення. Таким чином, можна певним чином санкціонувати право людини на, вільний вияв своїх думок, зокрема тих, які є поглядами, переконаннями. Також право на свободу думки охоплює можливість використання будь-яких засобів вираження думки — як традиційних (усних, письмових, образотворчих тощо), так і сучасно-технічних [9, с. 9].

У контексті розгляду цієї проблеми виникає питання про те, чи має право на свободу думки межі. Заслугує на увагу твердження про те, що кожна думка має право на існування, але форми прояву можуть бути реально обмежені суспільством. Тобто існування буде збережене, а от окремі форми його прояву — бо можна проявити свою думку й агресивними діями змушені бути обмежені.

Право на свободу думки є невід'ємною властивістю кожної людини, основою дій та поведінки. «Я міркую — значить я існую», — писав французький філософ Рене Декарт [10, с. 2]. Погляди, думки завжди вільні. Якщо є можливість примусити людину говорити те, що вона думає, то думати за власним бажанням заборонити неможливо.

Отже, право на свободу думки тісно пов'язане із захистом демократії, із забезпеченням поваги до прав інших людей. Тому законодавче закріплення будь-яких обмежень повинно встановити своєрідний баланс між правом конкретної особи та інтересами суспільства у разі, коли між ними може виникнути непорозуміння,

конфлікт. Виправданість у втручання цього права допускається лише за наявності трьох умов:

- «обмеження, встановлені законом»;
- наявність легітимної мети (охорона публічного порядку, громадська безпека, здоров'я, мораль, захист прав і свобод інших осіб);
- необхідність у демократичному суспільстві [9, с. 9–10].

Основні труднощі з тлумачення права на свободу думки полягають у тому, що воно стосується здебільшого суб'єктивної площини, внутрішньої царини особи — її думки, совісті, віри. Такі поняття не підлягають нормативному визначенню. Проте вони впливають на те, як особа сприймає себе у світі серед інших, у які відносини вона вступає, як інші сприймають її. Думка, совість і віра визначають поведінку особи в соціумі, спонукають її діяти у зовнішній площині відповідно до них або утримуватися від дій, які їм суперечать. Саме тому право на свободу думки, совісті та релігії, торкаючись самої людської сутності, є одним із фундаментальних і найбільш складних у застосуванні.

Регулювання в сучасному законодавстві обмежень права на свободу думки, совісті та релігії є важливим аспектом, оскільки потрібним є законодавче встановлення, визначення чітких меж між використанням права та зловживання ним. Проте вирішальну роль при становленні таких обмежень відіграє сама людина. Тому важливим є питання реальності таких обмежень для конкретної особи, враховуватися ступінь її правової свідомості та правової культури.

Список використаних джерел

1. Case of Kokkinakis v. Greece (application no. 14307/88). Judgment, 25 May 1993 / The European Court of Human Rights [Electronic Resource] / HUDOC. — URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>.
2. Уайтхед, А. Избранные работы по философии [Текст] / А. Уайтхед. — М. : Прогресс, 1990. — 449 с. — «Философская мысль Запада».
3. Монтеस्क'є, Ш. О духе законов [Текст] / Ш. Монтеस्क'є // О свободе. Антология западноевропейской классической либеральной мысли. — М. : Наука, 1998. — С. 73–97.
4. Термінологічні зауваження [Електронний ресурс] / Українська Православна Церква. — URL : <http://archivorthodox.com/old/library/druzenko/1.html>.
5. Сорокун, В. М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання [Текст] / В. М. Сорокун. — Х. : Константа, 2010. — 252 с.
6. Case of Buscarini and others v. San Marino (application no. 24645/94). Judgment, Strasbourg, 18 February 1999 / The European Court of Human Rights [Electronic Resource] / HUDOC. — URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-63465>.
7. Сорокун, В. М. Загальні принципи права на свободу думки, совісті та релігії відповідно до рішення «С.А.С. проти Франції» Європейського суду з прав людини [Текст] / В. М. Сорокун // Проблеми законності / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. — Вип. 132. — С. 186–196.
8. Кистяковский, Б. Государство правовое и социалистическое [Текст] / Б. Кистяковский // Вопросы философии. — 1990. — № 6. — С. 141–159.

9. Грищук, О. В. До проблеми обмеження права на свободу вираження поглядів [Текст] / О. В. Грищук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2003. — № 2. — С. 7–13.
10. Султанов, А. О свободе совести и её защите [Текст] / А. Султанов // Религия и право. — 2008. — № 2. — С. 40–43.

Надійшла до редакції 23.05.2016

Олейник У. Н. Философско-правовой анализ некоторых проблем ограничение права на свободу мысли, совести и религии

Проанализированы основные стандарты права на свободу мысли, совести и религии, в том числе и философские, в их толковании Европейским судом по правам человека. Обращается внимание на основания, при наличии которых разрешается ограничивать право на свободу мысли, совести и религии. Отмечаются сферы ограничения права на свободу совести и религии, а именно сфера образования, политической деятельности и международных связей. Проведён комплексный анализ философско-правовой парадигмы права на свободу мысли, поскольку именно это право не имеет механизма реализации. Сделан вывод о необходимости разработки системы обеспечения и гарантирования права на свободу мысли, поскольку все остальные права без него являются фикцией. Кроме того, сделано разъяснение, каким должен быть механизм обеспечения права на свободу мысли. Ставится ударение на том, что регламентация ограничений права на свободу мысли, совести и религии является важной, поскольку нужным является законодательное установление определения границ между использованием права и злоупотребление им. Однако решающую роль при становлении таких ограничений играет сам человек, поэтому важное место должно занимать вопрос реальности таких ограничений для конкретного лица, учитывая степень ее правового сознания и правовой культуры.

Ключевые слова: свобода мысли, совести и религии, Европейский суд по правам человека, философско-правовая парадигма, ограничения, пределы права, механизм реализации.

Oliinyk, U. M. Philosophical and Legal Analysis of Individual Limitation of Problems Right to Freedom of Thought, Conscience and Religion

In the article are analyzed the basic standards of freedom of thought, conscience and religion, including philosophy, in their interpretation by the European Court of Human Rights. Attention is drawn to the grounds under which it is permitted to restrict the right to freedom of thought, conscience and religion.

It is noted in the areas of the right to freedom of conscience and religion, namely, education, politics and international relations. A comprehensive analysis of the philosophical and legal paradigm of the right to freedom of thought has been performed, because this right has no mechanism for implementation. The need to develop a system to ensure and guarantee the right to freedom of thought is concluded, because all other rights without it is a fiction. Furthermore the interpretation is done what should be a mechanism to guarantee the right to freedom of thought. The aim is to stress that the regulation limits the right to freedom of thought, conscience and religion is important, as is necessary to establish the legal definition of the boundaries between the application of right and abuse of it. However, a decisive role in the formation of such restrictions plays the man as important reality must take the issue of limitations for a particular person, especially considering the level of legal awareness and legal culture.

Keywords: freedom of thought, conscience and religion, European Court of Human Rights, philosophical and legal paradigm, limitation, the limits of law, mechanism of implementation.